

KAKO BEREJO SLOVENCE V TUJINI: ŠTUDIJA RECEPCIJE NA SLOVAŠKEM

Špela Sevšek Šramel

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6.03=162.4:028(437.6)

Razprava ugotavlja prepoznavne lastnosti v recepciji slovenske književnosti na Slovaškem. Na primeru znanstvene in literarnokritične refleksije sodobne proze je mogoče opaziti nekatere univerzalne in spet specifične tendence nedomače recepcije. Pomembno vlogo pri oblikovanju podobe neke književnosti v tujini imajo t. i. medkulturni posredniki. Ti kot poznavalci, avtorji izborov in prevajalci zagotavljajo neposredno in samosvoje izoblikovanje »kanona« ter prispevajo k popularizaciji neke književnosti v tujem prostoru.

slovenska književnost, recepcija v tujini, kulturni posrednik

The discussion points to some striking tendencies in the reception of Slovene literature in Slovakia. Based on reflection on contemporary prose from the point of view of literary studies and criticism, both certain universals and specific tendencies of non-domestic reception may be observed. A significant role in creating the image of a foreign literature abroad is played by cross-cultural mediators, including experts, selectors and translators, performing a direct and unique canonisation, thus contributing to the popularisation of a literature in a foreign environment.

Slovene literature, foreign reception, cross-cultural mediator

1 Uvod

Da imajo Slovenci in Slovaki težave s prepoznavnostjo in identiteto, je znano. Manj pa je znano, da oba naroda, vzpostavljena s kulturno in predvsem literarno dejavnostjo, že od 19. stoletja tarnata nad dejstvom, da premoreta več ustvarjalcev kot konzumentov umetnosti ter da njuna samopodoba ne sovпада vedno s pogledom od zunaj. Na primeru nedomače recepcije slovaške in slovenske proze v devetdesetih letih 20. stoletja lahko prepoznamo nekatere skupne in specifične tendence. Zagotovo drži, da so spremembe po letu 1989 pomenile tudi preoblikovanje ustaljenih d'urišnovskih *literarnih skupnosti*, v slovaškem primeru še bolj izrazito kot v slovenskem. Vstop obeh literatur na evropski ali celo svetovni trg prek prevodov, antologijskih obravnav, recenzij in znanstvenih študij je prinesel nekaj novega tudi nazaj v domači kontekst. Zunanja refleksija je omajala vprašanje nacionalne/lokalne unikatnosti, obenem pa iskala vzporednice s širšim geopolitičnim prostorom.¹

¹ To lahko razumemo v smislu izpostavljanja oz. iskanja lastnosti v literaturi, ki naj bi bile tipične za npr. bivši jugoslovanski, srednjeevropski ali postkomunistični prostor. Več o tem tudi Blatnik (Novak Popov 2006).

2 Kako berejo tuji raziskovalci

V nadaljevanju bo pozornost posvečena obravnavi slovenske književnosti v zbornikih *Obdobja*, v drugem delu razprave pa analizi slovaške literarnokritične refleksije proze Brede Smolnikar. Ob tem bo v ospredju vprašanje, kakšno vlogo imajo pri sprejemanju in vrednotenju slovenske književnosti v tujini kulturni posredniki, kot so prevajalci, uredniki, založniki, recenzenti, raziskovalci in bralci, ter kaj novega v slovenski prostor prinaša tuja recepcija.

2.1 Recepcija slovenske književnosti v zbornikih *Obdobja*

Simpozij *Obdobja* kot osrednje slovenistično znanstveno srečanje se zdi relevanten pokazatelj zastopanosti tujih raziskovalcev, ki prispevajo zunanji pogled na slovensko literarno ustvarjalnost ter v splošnem bolj distancirano in širšo, pogosto komparativistično interpretacijo. Ob pregledu treh literarnih simpozijskih zbornikov, ki so bili v precejšnji meri posvečeni sodobni književnosti (*Slovenska pripovedna kratka proza*, 2006; *Sodobna slovenska književnost*, 2010; *Slovenska dramatika*, 2012) so prepoznavne nekatere tendence. Tuji literarni raziskovalci, ki se ukvarjajo tudi s slovensko književnostjo, predstavljajo pomemben delež raziskovalcev – v obravnavanih letih približno tretjino. V večini primerov prihajajo iz slovanskega sveta, in sicer iz ruskega (Nadežda Starikova, Julija A. Sozina), južnoslovanskega (Zvonko Kovač, Nada Petkovska, Ljudmil Dimitrov, Naume Radičeski, Marija Mitrovič), zahodnoslovanskega (Božena Tokarz, Aleš Kozár, Ivo Pospíšil), pa tudi iz nemškega, madžarskega in ameriškega prostora.² Izpostaviti velja, da so ti raziskovalci velikokrat tudi sami kulturni posredniki in prevajalci.

Kot ilustracijo sem izbrala refleksijo sodobne slovenske književnosti in se spraševala, katere dimenzije razpoznavajo tuji raziskovalci. Poleg primerljivih elementov iz drugih nacionalnih književnosti (npr. upodabljanje urbanega okolja, odnos med imaginarnim in realnim oz. spremenjenim odnosom do mimezisa) izstopa vprašanje identitete v času tranzicije. Nadežda Starikova, Julija A. Sozina, Henry R. Cooper, Jr. namreč ugotavljajo, da se junaki v slovenski poosamosvojitveni prozi izmikajo nacionalni kolektivni zavesti in so raje usmerjeni globalno, občečloveško, kar je povezano tudi z obratom od družbene k zasebni tematiki. Težnja po ponovni samoidentifikaciji med lokalno in globalno ali kolektivno in individualno zavestjo pa nikakor ni specifično slovenska; bolje bi bilo reči, da je odraz sedanjega časa in zgodovinske zavesti.³ Tuji raziskovalci tudi sami reflektirajo tujo perspektivo ter se sprašujejo o smislu obravnave, popularizacije in stanju prepoznavnosti slovenske književnosti v njihovem okolju. O vlogi preučevanja slovenske književnosti razmišlja J. A. Sozina

² V različnih letnikih zbornika *Obdobja* zasledimo stalna imena tujih slovenistov: Henry R. Cooper, Jr., Peter Scherber, Andrej Leben, István Lukács, Timothy Pogačar idr.

³ Drugačen pogled na odnos do družbenega (slovenskega, lokalnega, regionalnega nasproti univerzalnega) prinašajo recenzentski odzivi prevodov Blatnikove proze v tujini. Sam avtor (2006: 539) iz tega sklepa, da so odmevi in pričakovanja urednikov, kritikov in bralcev odvisni od kulturnega okolja. Medtem ko na primer ameriška, nemška ali španska recepcija v Blatnikovi literaturi prepozna predvsem postkomunistične, vzhodnoevropske ali »ex jugoslovanske« poteze, pa so hrvaške ali češke ocene veliko bližje domači recepciji.

(2012: 308): »Prav zaradi socialnega pomena je lahko preučevanje nam bližnjih literarnih praks bolj koristno od preučevanja eksotičnih, oddaljenih.« Obravnavani raziskovalci torej prepoznajo naklonjenost oz. prisotnost slovenske književnosti na trgu, hkrati pa opozarjajo na razpredenost njene refleksije tako v znanosti in izobraževanju kot na primer v gledališču.

2.2 Kako berejo Bredo Smolnikar slovaški bralci

Prisotnost slovenske književnosti na Slovaškem v zadnjih dvajsetih letih oz. seznanjenost z njo lahko spremljamo skozi vpogled v prevedena dela slovenske književnosti v slovaščino in recepcijo teh del v tujem literarnem prostoru. Tak pogled se zdi najbolj relevanten zaradi res redkih slovaških literarnih znanstvenikov in kritikov, ki bi neposredno brali in obravnavali slovensko književnost.⁴ Za obdobje med letoma 1989 in 2014 velja, da ni bilo enega vodilnega prevajalca, pač pa so slovensko književnost prevajali prevajalci različnih generacij in profilov. Po številu prevodov izstopajo Karol Chmel (poezija in proza), Anežka Kočalková (proza), Melichar Václav (proza), Stanislava Repar (poezija in proza), sledijo pa Svetlana Kmecová (esej), Ján Jankovič (dramatika) in drugi mlajši prevajalci. Pregled književnopravne dejavnosti v obravnavanem obdobju, ki obsega revijalne objave, avtorske monografske izdaje in antologije, kaže na žanrsko raznoliko, hkrati pa tehtno izbiro avtorskih pisav slovenske književnosti, ki jo lahko vzame v roke slovaški bralec. Izbor temelji na sodobni literarni ustvarjalnosti (avtorjih, kot so Drago Jančar, Dane Zajc, Tomaž Šalamun, Aleš Debeljak, Andrej Blatnik), obsega pa tudi kanonizirane avtorje, kot so denimo Edvard Kocbek, France Prešeren, Srečko Kosovel v dvojezični izdaji in Vladimir Bartol. Vsakokratni izbor je odvisen predvsem od prevajalca in tudi od založbe. Izpostaviti velja še antologijske izdaje (*Antologija sodobne slovenske literature*, *Vpogledi v sodobno slovensko prozo*) in zbirke mladinske literature, ki so bile izdane v okviru lektorata na Filozofski fakulteti v Bratislavi in ponujajo prerez naj-sodobnejše slovenske literature.

Za analizo recepcije slovenske književnosti v tujini bi bil sicer zanimiv že z mnogih perspektiv obravnavani Bartolov *Alamut*, ki je doživel več valov prevodov in sprejemanja v številne evropske jezike. Najbolj znan je francoski prevod iz leta 1988, ki je knjigi omogočil pot prodajne uspešnice ter postal dostopen in aktualiziran, ponovno po letu 2001, vsakokrat tudi zaradi zunajliterarnih oz. družbenih razlogov. Ker pa refleksija romana *Alamut* na Slovaškem v ničemer izrazito ne izstopa od tiste v drugih kulturnih okoljih,⁵ se na tem mestu ne bom ukvarjala z njim. Posvetila se bom še enemu proznemu delu, o katerem je bilo veliko govora, pa vendar manj o samem

⁴ Poleg Karola Chmela bi lahko izpostavili samo ime Stanislave Repar, Slovačkinje, ki se poklicno ukvarja tako s slovaško literaturo kot tudi s promocijo (prevajanje, izdajanje, urednikovanje, pisanje razprav) sodobne slovenske književnosti, v veliki meri avtoric. Med drugim je prevedla dela M. Kušar, S. Tratnik, B. Smolnikar in S. Kosovela.

⁵ Omeniti velja samo zanimivost, da so se češki in slovaški bralci z Bartolovim romanom lahko seznanili že osem let po izidu izvirnika. Prvi prevod *Alamuta* je bil namreč češki iz leta 1946, prevedel ga je Jaroslav Závada, izšel pa je v 4000 izvodih. Sodobni češki prevod je bil izdan leta 2003 (prev. Aleš Kozár), v slovaščino pa ga je prevedla Stanislava Repar (2004).

delu in več o literarnem sistemu. Podrobneje bo obravnavana pripovedka *Ko se tam gori olistajo breze* (1998, ²2007) slovenske avtorice Brede Smolnikar. Prevod v slovaščino je izšel leta 2010 pri ugledni slovaško-madžarski založbi Kalligram na pobudo in v prevodu Stanislave Repar. Pripovedka z naslovom *Ked' sa hore zazele-najú brezy* z obširno spremno besedo Tanje Lesničar Pučko je bila na Slovaškem sprejeta naklonjeno in z veliko pozornostjo. Ob izidu sta na predstavitvi sodelovali avtorica in prevajalka, v tem času sta bila objavljena dva intervjuja s pisateljico, delo je spodbudilo dve obširnejši recenziji, obenem pa so na slovaškem radiu predvajali branje pripovedke v petih nadaljevanjih. Podrobnejše analize sta vredni kritiki Rebra Dereka in Jane Kuzmíkové, ki sta izšli najprej v slovaškem revijalnem tisku, potem pa še v slovenskem prevodu v reviji *Apokalipsa*. Postavljata namreč vprašanje, v kolikšni meri tuja recepcija odstopa od domače in v katerih segmentih vrednotenja je to opazno.

Kljub temu ali pa prav zato, ker spremna beseda k prevodu veliko prostora namenja Bredi Smolnikar in usodi njenega pisanja v zvezi s sodnim procesom, se recenziji temu elegantno izogneta in to zunajliterarno dejstvo zgolj diskretno omenita. Pri analizi romana (tako je žanrsko podnaslovljen v prevodu) se posvečata idejno-tematski in jezikovno-stilistični ravni. Jana Kuzmíková poskuša pripoved Smolnikarjeve primerjati z avtobiografskimi prozami slovaških sodobnih avtoric, vendar izpostavlja specifičnost Smolnikarjeve pisave, ki je »na novo pripovedovana tuja zgodba neke ženske, polne življenja iz preteklega stoletja« (Kuzmíková 2012: 235). Prepozna izstopajoči način pripovedovanja, ki naj bi posnemal spontan, naravni, neposredni in asociativni govor. Ta se giblje v različnih registrih, k jezikovni pestrosti pa pripomorejo tudi dobro vpleteni tuji govori, ki predstavljajo raznolike »komunikacijske načine različnih družbenih skupin« (prav tam). Slovaško kritičarko najbolj prevzame označitev glavne osebe Rozine, ki se ne pritožuje nad življenjem in ne razmišlja o njegovem bistvu, tako tudi Smolnikarjeva svoje junakinje zavestno odvečno ne psihologizira. Zanimiva je interpretacija transcendentnega konca romana, kjer je prikazan povzetek življenjskih nazorov junakinje, obenem pa njen prehod v onostranstvo. Avtorica tu sopostavi dve naravni vrsti (Rozinino telo in breze z vsemi pridobljenimi pomeni) ob prisotnosti božjega. Ravno to žensko prežemanje z naravo na meji med življenjem in smrtjo doživi vrhunec z zlitjem Rozininega telesa in okolja v zlatopisano kot v pravljici. To kritičarka razume večplastno: kot metaforo izpolnitve življenjskega hrepenenja Rozine po zlatu, kar sta tudi lastnosti kulture in družbe tistega časa, ter kot vrnitev v mitski zlati vek, kar lahko razumemo kot združitev »jezika narave in jezika kulturne zgodovine« (prav tam: 238).

Interpretacija Rebra Dereka je usmerjena v iskanje večplastnosti idejne zasnove. Pripoved Smolnikarjeve opisuje kot živo pripovedovanje z uporabo registrov, ki imajo poetični, vulgarni in tudi patetični učinek. Kritik izpostavlja čutnost (senzualnost): vzdušje nekdanjih obrti, običajev in bolj univerzalnih vrednot je po njegovem mnenju približano z nenehno prisotnostjo različnih vonjev in barv v povezavi s sadjem, alkoholom, morjem ipd. Pri junakinji Rozini izpostavlja njene negativne lastnosti, ki igrajo svojo vlogo, saj ustvarjajo živo, človeško prepričljivo upodobitev. Avtorica po

kritikovem mnenju na več mestih zavestno zanika naša pričakovanja in jih preprašuje. To velja predvsem za erotično, ki ga »povezuje z verskim in tako ne utrjuje tradicionalnega vrednostnega nasprotja« (Rebro 2011: 9). Univerzalnost pripovedi je izpostavljena z erotično-duhovnim prepletom junakinje z naravo. Prav ta prostor narave, tako konkretni kot simbolni, je tista ravnina, ki kaže na odmik od enkratne izkušnje k bolj splošni, čutni. V primerjavi s slovensko recepcijo Smolnikarjeve pripovedke po izidu leta 1998 (npr. Bavčar, Osti, Bratož, Pučko) je opaziti veliko podobnosti. Obenem pa je v slovaškem odzivu zaznati, da je pripoved v veliki meri interpretirana na simbolni ravni. Univerzalnejšim podobam, kar je – kot poudarja slovaška literarnokritična refleksija – doseženo z izdelanim večplastnim načinom pripovedi, daje prednost pred konkretnim dogajalnim in zgodovinskim kontekstom (slovenski, ameriški, hrvaški prostor, obdobje med obema vojnama in kontekst druge svetovne vojne).

Samo dejstvo dolgoletnega sodnega procesa v zvezi s to knjigo je povzročilo, da je v slovenskem prostoru knjigo *Ko se tam gori olistajo breze* dobesedno zasenčil t. i. primer Smolnikar. Slovaški prevod je bil izdan na pobudo prevajalke in je (poleg angleškega) edini tako nastali med evropskimi jeziki. Pritrditi je mogoče Meti Kušar, ki pravi, da je tako knjiga Smolnikarjeve končno doživela normalno literarno življenje. Ne samo to: tuja, neobremenjena recepcija izpostavlja literarne kvalitete dela in nakazuje do zdaj manj izpostavljeno problematiko. V slovenski kontekst tako povratno prinaša novo perspektivo branja.

3 Zaključek

Slovenska sodobna književnost je danes v tujini brana v prevodih in izvirnikih. Pri oblikovanju podobe posebej manjše književnosti v tujini imajo pomembno vlogo t. i. medkulturni posredniki. Ti kot poznavalci, avtorji izborov in prevajalci zagotavljajo neposredno in samosvoje izoblikovanje »kanona« ter prispevajo k popularizaciji neke književnosti v tujem prostoru. Zato je zavedanje prednosti in vrednosti teh posrednikov treba spodbujati. Kot primeri pozitivne prakse se do zdaj kažejo: izobraževanje književnih prevajalcev (seminarji, delavnice, ustvarjalne štipendije), podpora manjšim projektom, kot so izmenjava v okviru literarnih revij (npr. projekt Revija v reviji založbe *Apokalipsa*), ali objavljane prevodov recenzij tujih kritikov o domači literarni ustvarjalnosti (na slovenskem trgu revija *Literatura* in *Apokalipsa*), na znanstvenem področju pa izobraževanje in raziskave v okviru mednarodnih projektov. Relevantni kulturni posredniki – teh smo imeli v obdobju med obema vojnama za slovanske književnosti prav toliko, če ne več kot danes – lahko zagotavljajo ustrezno pot k trdnejši uveljavitvi in recepciji manj zastopanih književnosti, kot sta slovaška ali slovenska v tujini. To, da samopodoba ne sovпада vedno s pogledom od zunaj, je nekaj povsem naravnega – zato pustimo še kakšno literarno zgodovino ali geslo v Wikipediji napisati tujim bralcem in raziskovalcem.

Literatura

- BAVČAR, Evgen, 1998: Razmišljanje o pripovedi Brede Smolnikar Ko se tam gori olistajo breze iz »Zlatih dépovških pripovedk«. Breda Smolnikar: *Ko sem tam gori olistajo breze*. Ljubljana: salozaložba. 121–127.
- KUŠAR, Meta, 2011: Breda Smolnikar je svojo Rozino in Brinovca poslala na Slovaško. *Delo* 53/68. 16.
- KUZMÍKOVÁ, Jana, 2012: Izbruh življenja v eni sami povedi. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo* 2012/158–159–160. 235–238.
- LESNIČAR PUČKO, Tanja, 2010: Zbavená viny za to, že je spisovateljka. Spremná beseda. Breda Smolnikar: *Ked' sa hore zazelenajú brezy*. Bratislava: Kalligram. 95–104.
- NOVAK POPOV, Irena (ur.), 2006: *Slovenska kratka pripovedna proza. Obdobja 23*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- OSTI, Josip, 1999: Pripovedka enega samega stavka. *Dnevnik* 49/24. 23.
- REBRO, Derek, 2011: Právo (verzus) veta: na strane umenia. Breda Smolnikar: *Ked' sa hore zazelenajú brezy*. *Knižná revue* 13. 9. 2011.
- SMOLNIKAR, Breda, 1998: *Ko sem tam gori olistajo breze*. Ljubljana: samozaložba.
- SMOLNIKAR, Breda, 2010: *Ked' sa hore zazelenajú brezy*. Bratislava: Kalligram.
- VOJTECHOVÁ POKLAČ, Saša, 2010: *Slovinská literatúra na Slovensku. Antológia súčasnej slovinskej literatúry*. Bratislava: Filozofická fakulta. 122–126.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija (ur.), 2010: *Sodobna slovenska književnost (1980–2010). Obdobja 29*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.